

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญ

วัดกำแพง (คลองบางจาก) เป็นวัดโบราณที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่ในเขตธนบุรี โดยพื้นที่แถบนี้เดิมเรียกว่า “เมืองบางกอก” หรือ “เมืองธนบุรี” เป็นเมืองท่าที่ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา โดยตั้งอยู่ระหว่างปากน้ำเจ้าพระยากับกรุงศรีอยุธยา ได้ปรากฏชื่อเมืองเป็นครั้งแรกในพระราชพงศาวดารว่า “เมืองธนบุรีศรีมหาสมุทร” ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. ๒๐๙๑ - ๒๑๑๑) เมืองธนบุรีนอกจากจะมีฐานะเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยา ยังมีชัยภูมิที่ดีทางด้านยุทธศาสตร์ เนื่องจากมีลักษณะเป็นหัวโค้งเลี้ยวของแม่น้ำ จึงเป็นเมืองที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเลือกเป็นราชธานีแห่งใหม่หลังการเสียกรุงครั้งที่ ๒. ถึงแม้ในปัจจุบันจะเป็นเพียงส่วนหนึ่งของกรุงเทพฯ แต่ร่องรอยความเจริญรุ่งเรืองทางศิลปวัฒนธรรมยังมีให้เห็นอยู่โดยเฉพาะวัดวาอารามที่มีอยู่มากมาย เนื่องจากริมคลองบางกอกใหญ่ถือเป็นสายเลือดสำคัญทางเศรษฐกิจการค้าของกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นชลวิถีอย่างโบราณที่มีการสัญจรทางน้ำเป็นหลักประกอบกับเป็นที่ตั้งบ้านเรือนของขุนนางและคหบดีจำนวนมาก สองฝั่งคลองจึงมีวัดอันงดงามมากมายซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ของความเจริญรุ่งเรือง และอำนาจบารมีของขุนนางหรือคหบดีในละแวกนั้น วัดเก่าแก่ที่สำคัญและมีชื่อเสียงในบริเวณแถบนี้ อาทิเช่น วัดสุวรรณาราม วัดราชโอรส วัดบางยี่ขัน วัดศาลาสีหน้า วัดใหญ่อินทาราม วัดอัปสรสวรรค์ ฯลฯ ซึ่งส่วนใหญ่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานจากกรมศิลปากรและได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์แล้วแทบทั้งสิ้น และเป็นที่น่าเสียดายที่วัดโบราณบางแห่งในแถบนี้ได้ถูกปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเป็นแบบสมัยใหม่จนไม่เหลือเค้าเดิมอยู่เลย

ความน่าสนใจของวัดกำแพง (คลองบางจาก) คือเป็นวัดขนาดเล็กที่มีการวางแผนผังได้อย่างลงตัว เป็นวัดที่ยังไม่ได้รับการสำรวจจากกรมศิลปากร แต่ก็ยังคงรักษาสภาพดั้งเดิมของโบราณสถานไว้ได้เกือบครบถ้วนทั้งสถาปัตยกรรมและจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถแม้จะทรุดโทรมไปมากแล้วตามกาลเวลา จากการพิจารณาอย่างคร่าวๆ พบว่าศิลปสถาปัตยกรรมที่ปรากฏอยู่ในวัดกำแพง ส่วนใหญ่จะเป็นผลงานที่สร้างหรือบูรณะขึ้นในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์

ตอนต้น โดยมีรูปแบบทางศิลปะที่ทรงคุณค่ามากอย่างอุโบสถ วิหารหรือเจดีย์ แม้แต่ในรายละเอียดอย่างลวดลายงานปูนปั้นที่บ่งบอกถึงฝีมือเชิงช่างชั้นสูงก็มีความงดงามไม่เป็นรองที่ใด ในส่วนงานจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ ก็เป็นการสร้างสรรค์ขึ้นด้วยแนวคิดที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว อาจเป็นความโชคดีที่วัดกำแพงแห่งนี้ตั้งอยู่ค่อนข้างลึกจากเส้นทางคมนาคมประกอบกับเป็นวัดขนาดเล็กซึ่งไม่ค่อยได้รับความสนใจจึงยังคงสามารถรักษาสภาพดั้งเดิมไว้ได้ แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่น่าเสียดายหากจะปล่อยปละละเลยไปโดยไม่เก็บข้อมูลต่างๆ ไว้เพื่อเป็นประโยชน์สำหรับประชาชน นักศึกษาหรือชนรุ่นหลังให้ทราบถึงประวัติความเป็นมา รูปแบบศิลปะ และความสำคัญของมรดกทางศิลปะของชาติอันมีค่าอยู่ ณ วัดกำแพงแห่งนี้

ด้วยเหตุปัจจัยต่างๆ รวมทั้งข้อมูล ที่เกี่ยวข้องซึ่งแทบจะไม่มีปรากฏอยู่เลย เนื่องจากยังไม่มีใครได้ทำการศึกษาไว้จึงเป็นที่มาของการศึกษาในเรื่องนี้ ซึ่งหากได้มีการรวบรวมและบันทึกข้อมูลหลักฐานของงานศิลปสถาปัตยกรรมต่างๆ และงานจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถไว้อย่างละเอียด มาทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์ร่วมกับข้อมูลหลักฐานทางประวัติศาสตร์อื่นๆ แล้ว ผลการศึกษาที่ได้จะนำมาซึ่งความรู้และความเข้าใจในประวัติความเป็นมา รูปแบบทางศิลปะ ตลอดจนการกำหนดอายุเพื่อเป็นแหล่งข้อมูลพื้นฐานอย่างละเอียด ครบถ้วนและเป็นข้อมูลให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องซึ่งจะเข้ามาทำการศึกษาและบูรณะต่อไป อีกทั้งยังเป็นการเก็บบันทึกภาพไว้เป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ก่อนการเสื่อมสลายลงตามกาลเวลาอย่างรวดเร็ว

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

๑. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของวัดกำแพงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
๒. เพื่อเป็นการบันทึกข้อมูลเบื้องต้นรวมทั้งเก็บบันทึกภาพทั้งหมดไว้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีต่อไปภายหน้า
๓. เพื่อศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมเพื่อกำหนดอายุ
๔. เพื่อศึกษาแผนผังและเรื่องราวภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ
๕. เพื่อศึกษาแนวทาง วิธีการ รูปแบบ เทคนิค และโครงสร้างต่างๆ ในการเขียนภาพจิตรกรรมเพื่อกำหนดอายุ
๖. เพื่อศึกษาและเปรียบเทียบแบบอย่างศิลปะกับวัดใกล้เคียงที่สร้างในสมัยเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน เพื่อศึกษาแนวคิดและคตินิยม

๗. เพื่อเป็นแนวทาง และข้อมูลอ้างอิงเบื้องต้นอย่างละเอียดแก่ผู้ที่ จะทำการศึกษาเกี่ยวกับวัดกำแพงนี้ในเบื้องต้นต่อไป

๘. เพื่อเผยแพร่ความงดงาม และคุณค่าของงานจิตรกรรมฝาผนังให้แพร่หลายเป็นที่รู้จักของของบุคคลทั่วไปให้มากกว่าที่เป็นอยู่

๙. เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการกำหนดแนวทางแผนการบูรณะและอนุรักษ์ สำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อไป

ขอบเขตของการศึกษา

๑. ในส่วนของประวัติวัดเนื่องจากไม่ปรากฏว่ามีการบันทึกไว้เป็นหลักฐาน จึงทำการศึกษาโดยการค้นคว้าจากข้อมูลที่เกี่ยวข้องหรืออ้างอิงถึงรวมทั้งการสัมภาษณ์บุคคลในพื้นที่ถิ่น และเปรียบเทียบกับข้อมูลของวัดใกล้เคียง

๒. ในส่วนของการศึกษาลักษณะทางสถาปัตยกรรมจะศึกษาโดยการบันทึกภาพ เขียนลายเส้นและรวบรวมข้อมูลต่างๆ แล้วนำมาศึกษาเปรียบเทียบกับข้อมูลทางสถาปัตยกรรมสมัยต่างๆ

๓. ในส่วนของการศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ ศึกษาโดยการค้นคว้าเรื่องราวที่เกี่ยวข้องจากเอกสาร เช่น การจัดองค์ประกอบภาพ เรื่องราวที่ปรากฏในชาดก ฯลฯ และทำการบันทึกภาพ และลอกลายเส้นเพื่อใช้ประกอบในการศึกษาและเปรียบเทียบกับวัดใกล้เคียง

แหล่งข้อมูลและการรวบรวมข้อมูล

๑. แหล่งข้อมูลทางเอกสาร อาศัยข้อมูลจากผลงานวิจัยทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี วรรณกรรม ศาสนา ปรัชญา ฯลฯ ตลอดจนข้อมูลจากสิ่งตีพิมพ์ในเอกสาร บทความ หนังสือต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

๒. แหล่งข้อมูลภาคสนาม ได้แก่ แหล่งข้อมูลที่มีงานสถาปัตยกรรมที่ใกล้เคียง และภาพจิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตัวอย่างแหล่งที่ใช้ในการวิจัย คือ

- วัดดุสิตาราม
- วัดสุพรรณาราม
- วัดบางยี่ขัน
- วัดบางขุนเทียนใน
- วัดอัปสรสวรรค์

- วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
- วัดอรุณราชวราราม ฯลฯ

การรวบรวมข้อมูล ได้แยกออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๑. การเก็บข้อมูลภาคสนาม ใช้วิธีการถ่ายภาพ เขียนและลอกภาพลายเส้นประกอบ
๒. รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร หนังสือทั้งภาษาไทย ภาษาอังกฤษ อันประกอบด้วย ผลงานวิจัย ตำราวิชาการ รายงานการค้นคว้าของผู้ทรงคุณวุฒิ วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ จดหมายเหตุ วารสาร บทความ เอกสารโบราณ พงศาวดาร ฯลฯ การสอบถาม สัมภาษณ์ ผู้ทรงคุณวุฒิในแขนงต่างๆ

ขั้นตอนการวิจัย

๑. ในส่วนของที่ตั้งและประวัติวัดจะใช้วิธีการบันทึกภาพและสำรวจเส้นทางรวมทั้ง ค้นคว้าจากเอกสารและหนังสือต่างๆ รวมถึงการสัมภาษณ์

๒. ศึกษาวิจัยภาคสนาม โดยการบันทึกภาพอาคารสถาปัตยกรรมทั้งหมดรวมทั้ง จิตรกรรมฝาผนังและโบราณวัตถุหรือส่วนประกอบอื่นๆ อย่างละเอียดแล้วนำมาเปรียบเทียบกับ ข้อมูลทางเอกสารเพื่อกำหนดอายุ

๓. ศึกษาเรื่องราวและความหมายจากภาพจิตรกรรม โดยเปรียบเทียบกับเนื้อหาในวรรณกรรมหรือชาดก

๔. ดำเนินการวิเคราะห์และนำมาเปรียบเทียบกับลักษณะศิลปะในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นทั้งสถาปัตยกรรมและจิตรกรรมฝาผนัง

๕. สรุปผลการศึกษาเพื่อนำมาประมวล เรียบเรียง และนำเสนอรายงานวิจัย ประกอบด้วยส่วนของเนื้อหา ภาพประกอบ แผนผัง และภาพลายเส้น

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ได้ทราบถึงประวัติความเป็นมา
๒. ได้ศึกษาถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเพื่อกำหนดอายุ
๓. ได้ศึกษาถึงคตินิยม เรื่องราว และรูปแบบการเขียนจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถของวัดกำแพงรวมถึงการกำหนดอายุ
๔. ข้อมูลที่ได้จากการศึกษานี้ จะเป็นเอกสารทางวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ เพื่อใช้เป็นแหล่งข้อมูลที่ถูกบันทึกไว้อย่างละเอียดสำหรับจุดประสงค์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องต่อไป

ข้อตกลงเบื้องต้น

๑. การศึกษาจะเน้นทั้งทางด้านสถาปัตยกรรมและจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ
๒. ข้อมูลในการศึกษา จะเป็นการวิเคราะห์แบบอย่างของศิลปกรรม เพื่อการกำหนดอายุ และคตินิยมร่วมสมัย
๓. เนื่องจากเป็นวัดที่ยังไม่มีผู้ใดศึกษาไว้และไม่มีข้อมูลใดๆที่จะนำมาอ้างอิงได้ จึงได้ทำการการบันทึกไว้อย่างละเอียดทั้งการบันทึกภาพ และการเขียนลายเส้นเพื่อความชัดเจนและสมบูรณ์ของเนื้อหา
๔. ข้อมูลที่ได้จากภาพถ่าย และการคัดลอกจากภาพหรือลายเส้นที่มีภาพจริงเปรียบเทียบ ถือเป็นข้อมูลที่ต้องต้องแม่นยำ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์